

HAYATIN OLAĞAN AKIŞININ BOZULDUĞU DURUMLARDA ÇOCUK SAĞLIĞI: SAVAŞ, GÖÇ VE AFETLERİN ETKİLERİ

1.Gülben ÇELİK BOZKAYA

**Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi, Şanlıurfa,
Türkiye**

ORCID: 0000-0002-8840-3175

2.Aydın BOZKAYA

**Harran Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları,
Şanlıurfa, Türkiye**

ORCID:0000-0001-8800-2753

3.Salih DAVUTOĞLU

ÖZET

Amaç:

Bu çalışmanın amacı, savaş, doğal afet ve zorunlu göç gibi olağanüstü durumların çocukların fiziksel, psikolojik, sosyal ve ahlaki gelişimleri üzerindeki etkilerini çok yönlü olarak incelemek ve bu süreçlerde etkili korunma, müdahale ve rehabilitasyon stratejileri geliştirilmesine katkı sağlamaktır.

Yöntem:

Literatür taraması yöntemiyle gerçekleştirilen bu çalışmada, ulusal ve uluslararası veri tabanlarında yer alan epidemiyolojik çalışmalar, klinik gözlemler ve saha raporları incelenmiştir. Travma sonrası çocuklarda görülen ruhsal bozukluklar, sağlık hizmetlerine erişim sorunları, şiddet ve istismar gibi olgular tematik olarak analiz edilmiştir.

Bulgular:

Araştırmalar, olağanüstü durumların ardından çocuklarda travma sonrası stres bozukluğu (TSSB), depresyon, anksiyete, uyku bozuklukları ve davranışsal sorunların yaygınlaştığını ortaya koymuştur. Ayrıca temel sağlık hizmetlerine erişimde ciddi aksaklıklar yaşandığı, aşılama oranlarının düştüğü ve bulaşıcı hastalık risklerinin arttığı belirlenmiştir. Savaş ve göç durumlarında çocukların fiziksel şiddet, istismar ve çocuk asker olarak kullanılma riskinin arttığı gözlemlenmiştir.

Sonuç:

Çocukların olağanüstü durumlara karşı savunmasız yapıları dikkate alındığında, kriz dönemlerinde çocuklara özel sağlık ve psikososyal destek hizmetlerinin güçlendirilmesi büyük önem taşımaktadır. Travma sonrası iyileşme sürecini destekleyici rehabilitasyon programları, koruyucu ruh sağlığı hizmetleri ve çocuk odaklı kriz müdahale politikalarının geliştirilmesi,

uzun vadede çocuk sağlığının korunması açısından kritik rol oynamaktadır.
Anahtar Kelimeler:Göç, Savaş, Çocuk sağlığı, travma, psikoşöyal destek

ABSTRACT

Objective:

The aim of this study is to comprehensively examine the multifaceted effects of extraordinary circumstances such as war, natural disasters, and forced migration on children's physical, psychological, social, and moral development, and to contribute to the development of effective protection, intervention, and rehabilitation strategies in these processes.

Method:

This study was conducted using a literature review methodology, examining epidemiological studies, clinical observations, and field reports from national and international databases. Post-traumatic mental disorders in children, healthcare access problems, violence, and abuse were analyzed thematically.

Results:

Research has revealed that following extraordinary circumstances, post-traumatic stress disorder (PTSD), depression, anxiety, sleep disorders, and behavioral problems become prevalent among children. Additionally, it was determined that serious disruptions occur in access to basic healthcare services, vaccination rates decline, and infectious disease risks increase. It has been observed that in situations of war and migration, children face increased risks of physical violence, abuse, and being used as child soldiers.

Conclusion:

Considering children's vulnerable nature against extraordinary circumstances, strengthening specialized health and psychosocial support services for children during crisis periods is of great importance. The development of rehabilitation programs that support post-traumatic recovery processes, preventive mental health services, and child-centered crisis intervention policies plays a critical role in protecting child health in the long term.

Keywords: Migration, War, Child health, Trauma, Psychosocial support

Giriş

Doğal (deprem, kasırga, sel) ve insan kaynaklı (savaş, terör, zorunlu göç) afetler, yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda psikolojik ve sosyo-kültürel açıdan da bireyler ve toplumlar üzerinde yıkıcı etkiler yaratmaktadır. Bu tür olağanüstü durumlar, özellikle gelişimsel olarak savunmasız konumda bulunan çocuk ve ergenlerde ciddi ruhsal ve davranışsal bozuklukların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir (Wang et al., 2013; Witt et al., 2015). Biyopsikososyal gelişim süreci içinde olan bir organizma olarak çocuk hem içsel hem de dışsal stres faktörlerinden etkilenmeye fazlasıyla açık olup, bu dönemin travmatik yaşam olaylarına karşı en kırılgan evrelerden biri olduğu kabul edilmektedir (Lock et al., 2012).

Sosyal bilimler perspektifinden bakıldığında, afet ve savaş gibi olağandışı durumlar yalnızca bireysel travmalar değil, aynı zamanda toplumsal travmalar olarak da değerlendirilmelidir. Kai Erikson (1976) gibi sosyal travma kuramcıları, felaketlerin yalnızca bireyleri değil, toplumsal yapıları, kültürel değerleri ve sosyal bağları da zedelediğini ileri sürmüştür. Bu bağlamda, çocuklar hem bireysel gelişimleri hem de bir topluluğun gelecekteki taşıyıcıları olarak, afetlerin çok katmanlı etkilerine açık hale gelirler. Özellikle göç ve savaş gibi sürekli belirsizlik yaratan durumlarda çocukların yaşadığı kimlik kaybı, aidiyet duygusunun zayıflaması ve sosyal dışlanma gibi olgular da psikolojik travmayı derinleştirmektedir (Papadopoulos, 2007).

Afet, savaş ve zorunlu göç gibi yapısal şiddet içeren olaylar; çocuklar, aileleri ve toplumun tamamı üzerinde ani ve derin yapısal değişiklikler yaratmakta, travma, stres ve uyum sorunlarına yol açmaktadır. Travmatik olaylara maruziyet, çocuklarda anksiyete bozuklukları, depresyon ve travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) başta olmak üzere geniş yelpazede ruhsal sorunların gelişmesine zemin hazırlar (Kohl, 2010; Attanayake et al., 2009; Norris et al., 2002). UNESCO'nun (2016) verilerine göre, dünyada her dört çocuktan biri, çatışma ve afetlerden etkilenen bölgelerde yaşamaktadır. Bu çocuklar arasında genel psikopatoloji oranlarının %17'ye kadar çıktığı, daha şiddetli travmalara maruz kalanlarda ise bu oranın %60'a ulaştığı bildirilmektedir (Haerwille et al., 2011). Özellikle küçük yaştaki çocukların, olağanüstü durumların oluşturduğu çoklu risk faktörlerine karşı daha savunmasız olduğu, bilişsel, duygusal ve sosyal gelişimlerinin bu tür krizlerle sekteye uğradığı ifade edilmektedir (Liu et al., 2011). Bu etkiler yalnızca kısa vadeli değildir; birçok bireyde ömür boyu sürebilecek ruh sağlığı sorunlarına yol açabilmektedir. Goenjian ve arkadaşları (1995), deprem sonrası ciddi travma yaşayan çocuklarda depresif belirtilerin zaman içinde azalsa da TSSB semptomlarının 1 ila 5

yıl süresince azalmadan devam ettiğini göstermiştir. Travmanın birey üzerindeki etkisi, yalnızca olayın şiddetiyle değil; sosyal destek ağlarının varlığı, ailenin istikrarı ve sağlık sisteminin müdahale kapasitesiyle de doğrudan ilişkilidir (Bonanno et al., 2010).Toplumsal hassas bireyleri olarak kabul edilen çocukların, bu travmatik deneyimlerle baş etme kapasiteleri; aile, okul, sağlık sistemi ve sosyal hizmet ağları gibi destek mekanizmalarının etkinliğiyle belirlenir. Travma sonrası gelişimin (post traumatic growth) sağlanabilmesi, yalnızca psikiyatrik müdahalelerle değil, sosyal adalet, insani yardım politikaları ve toplumsal dayanışma ile de mümkün olabilir (Tedeschi&Calhoun, 2004).Çocuklarda travmaya bağlı psikopatolojik örüntülerin anlaşılabilmesi için uygun değerlendirme araçlarının kullanılması, tanısal süreçlerin dikkatle yürütülmesi ve multidisipliner yaklaşımlarla müdahale edilmesi gerekmektedir. Bu sayede doğru ve yerinde müdahale ile çocukların acılarının hafifletilmesi ve yaşam kalitelerinin artırılması mümkün olacaktır (Sarmiento&Pasquale, 2005). Çocuk sağlığı alanında çalışan profesyonellerin; psikoloji, sosyal hizmet, kamu sağlığı ve eğitim disiplinleriyle iş birliği içinde olması; sadece tedavi edici değil, önleyici ve rehabilite edici stratejiler geliştirmesi büyük önem taşımaktadır.Bu çalışmanın amacı, savaş, afet ve göç gibi hayatın olağan akışını bozan durumların çocuk sağlığı üzerindeki etkilerini hem **biyomedikal hem de sosyo-psikolojik** düzlemde çok yönlü bir biçimde incelemek; bu durumların oluşturduğu ruhsal, fiziksel ve sosyal sorunlara dair önleme, müdahale ve iyileştirme süreçlerine yönelik öneriler sunmaktır. Özellikle TSSB, depresyon ve anksiyete gibi yaygın ruhsal bozukluklara odaklanılarak, çocukların psikososyal iyilik halini destekleyecek bütüncül ve etkili uygulamalara dikkat çekilmiştir.

Materyal ve Yöntem

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemine dayalı olarak tasarlanmış betimleyici bir derleme çalışmasıdır. Araştırma sürecinde, çocuk sağlığına yönelik savaş, afet ve zorunlu göç gibi travmatik olayların etkilerini inceleyen ulusal ve uluslararası kaynaklar sistematik bir biçimde taranmıştır. Literatür taraması; bilimsel makaleler, uluslararası kuruluş raporları (örneğin UNICEF, Dünya Sağlık Örgütü [WHO], Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM] araştırma komisyon raporları), sivil toplum kuruluşları tarafından yayımlanan güncel veriler (örneğin Mülteci-Der) ve sosyal bilimler alanındaki özgün akademik yayınlar temel alınarak gerçekleştirilmiştir.

Veri toplama sürecinde kullanılan başlıca seçim kriterleri aşağıdaki şekilde belirlenmiştir:

- Çalışmaların tematik olarak çocuk sağlığı, savaş, afet, zorunlu göç ve psikososyal etkilere odaklanması,
- Makalelerin uluslararası düzeyde tanınırlığa sahip hakemli bilimsel dergilerde yayımlanmış olması,
- Güncel ve güvenilir epidemiyolojik, klinik ve psikososyal veri içermesi.

Araştırma kapsamında elde edilen veriler, tematik analiz yöntemi kullanılarak dört ana başlık altında sınıflandırılmış ve yorumlanmıştır:

1. **Savaş ve çocuk sağlığına etkileri:** Silahlı çatışmaların çocukların fiziksel, ruhsal ve sosyal gelişimleri üzerindeki kısa ve uzun vadeli etkileri değerlendirilmiştir.
2. **Zorunlu göçün çocuk sağlığı üzerindeki etkileri:** Yerinden edilme, mültecilik ve göçmenlik süreçlerinin çocuklar üzerinde yarattığı sağlık riskleri ve bu durumlarla baş etme mekanizmaları incelenmiştir.
3. **Doğal afetlerin çocukların fiziksel ve ruhsal sağlığına etkisi:** Deprem, sel, yangın gibi doğal afetlerin ardından çocuklarda ortaya çıkan fiziksel hastalıklar, travmatik stres belirtileri ve iyileşme süreçleri analiz edilmiştir.
4. **Ortaya çıkan psikiyatrik semptomlar ve uzun vadeli sonuçlar:** Çocukluk döneminde yaşanan travmaların neden olduğu psikiyatrik semptomlar (örneğin posttravmatik stres bozukluğu, depresyon, anksiyete) ve bu belirtilerin ergenlik ve yetişkinlik dönemine uzanan etkileri detaylandırılmıştır.

Bu derleme çalışması, disiplinler arası bir bakış açısıyla yapılandırılmıştır. Pediatri, psikiyatri, halk sağlığı, sosyal hizmet ve travma psikolojisi alanlarından elde edilen bulgular entegre edilerek kapsamlı bir analiz sunulmuştur. Bu yaklaşım, travmatik olayların çocuk sağlığı üzerindeki etkilerini çok boyutlu olarak değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Bulgular

Savaş, zorunlu göç ve doğal afetler, çocukların fiziksel ve ruhsal sağlığını derinden etkileyen çok yönlü riskler yaratmaktadır. Bu durumlar enfeksiyon hastalıkları, beslenme yetersizlikleri ve psikolojik travmalar gibi sağlık sorunlarını artırmakta ve çocukların gelişimini olumsuz

yönde etkilemektedir. Elde edilen bulgular, çocuk sağlığı politikalarının bu çok katmanlı sorunları bütüncül ve disiplinler arası yaklaşımlarla ele almasının gerekliliğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu çalışma kapsamında, savaş ortamlarının çocuk sağlığı üzerindeki etkileri, zorunlu göçün getirdiği sağlık riskleri, doğal afetlerin fiziksel ve ruhsal sağlık üzerindeki sonuçları ile travmatik yaşantıların çocuklarda oluşturduğu psikososyal semptomlar ve klinik bulgular detaylı biçimde incelenecektir.

1. Savaş Ortamlarının Çocuk Sağlığı Üzerine Etkileri

Savaş, halk sağlığını tehdit eden sistematik bir şiddet biçimidir. Çocuklar, savaş süreçlerinde doğrudan veya dolaylı şekilde maruz kaldıkları şiddet, yıkım, kayıplar ve yerinden edilme yoluyla çok sayıda fizyolojik ve psikiyatrik bozukluk geliştirebilmektedir (Taş & Özcan, 2013).

Savaş alanlarında en sık rastlanan tıbbi sorunlar arasında şunlar yer alır:

- **Akut travmalar:** Yanıklar, kırıklar, kurşun yaraları
- **Bulaşıcı hastalıklar:** Aşılama oranlarının düşmesiyle kızamık, difteri, tüberkülozda artış
- **Beslenme bozuklukları:** Protein-enerji malnütrisiyonu, vitamin eksiklikleri
- **Ruhsal bozukluklar:** TSSB, depresyon, anksiyete, disosiyatif bozukluklar

UNICEF (2018), savaş bölgelerinde yaşayan çocukların önemli bir kısmının savaş nedeniyle travmatik kayıplar yaşadığını; patlayıcılar arasında yaşam sürdüren milyonlarca çocuğun psikolojik olarak tükenme riski taşıdığını bildirmektedir.

2. Zorunlu Göçün Çocuk Sağlığına Etkileri

Zorunlu göç, özellikle çocuklarda hem fizyolojik hem psikososyal açıdan çok katmanlı riskler doğurmaktadır. Göçmen çocukların büyük bölümü kalabalık kamplarda ya da sağlıksız yerleşim alanlarında yaşamakta ve şu temel sağlık sorunlarıyla karşılaşmaktadır:

- **Akut enfeksiyonlar:** İshaller, üst solunum yolu enfeksiyonları
- **Paraziter hastalıklar:** Scabies, pedikülozis, helmintiyazis
- **Mental sağlık sorunları:** TSSB, ayrılma anksiyetesi, depresyon
- **Sosyal sorunlar:** Eğitim hakkının engellenmesi, çocuk işçiliği, erken evlilik

Göç sürecinde ebeveynlerinden ayrı kalan ya da ailesini kaybeden çocuklarda **duygusal travma** düzeyi daha yüksek olup, bu bireylerde psikiyatrik bozuklukların kronikleşme riski fazladır (Masten&Narayan, 2012).

3. Afetlerin Fiziksel ve Ruhsal Sağlığa Etkileri

Deprem, sel ve yangın gibi doğal afetler çocukların yaşam alanlarını, sosyal çevrelerini ve sağlık sistemlerine erişimlerini aniden yok etmektedir. Bunun sonucunda görülen başlıca sağlık sorunları şunlardır:

- **Fiziksel sağlık etkileri:** Travma sonrası ortopedik yaralanmalar, büyüme-gelişim geriliği, solunum yolu enfeksiyonları, ishal, malnütrisyon
- **Psikiyatrik etkiler:** Uykusuzluk, kâbus görme, davranış bozuklukları, TSSB, ayrılma korkusu

Goenjian ve arkadaşlarının (1995) çalışmasında, afet sonrası çocuklarda görülen **TSSB semptomlarının 1 ila 5 yıl sürebileceği** ve erken müdahale edilmezse bu belirtilerin kalıcı hale gelebileceği ortaya konmuştur.

4. Psikososyal Semptomlar ve Klinik Bulgular

Travmatik olaylara maruz kalan çocuklarda yaş ve gelişim düzeyine göre değişen psikiyatrik bulgular gözlenmektedir:

- **0–6 yaş grubu:** Alt ıslatma, ayrılma kaygısı, regresyon, tekrarlayan oyunlarda travma izleri
- **6–12 yaş grubu:** Dikkat eksikliği, sosyal çekilme, somatik yakınmalar (karın ağrısı, baş ağrısı)
- **Ergenlik dönemi:** Depresyon, öfke patlamaları, intihar düşüncesi, riskli davranışlar

Uzun vadede bu travmalar bireylerin kişilik gelişimini, okul başarılarını ve sosyal uyumlarını olumsuz etkilemekte; ayrıca **transgenerasyonel travma** riski oluşturmaktadır (Neria et al., 2008).

Sonuç

Savaş, doğal afet, salgınlar ve zorunlu göç gibi olağandışı durumlar, çocuklar üzerinde biyopsikososyal açıdan derin ve kalıcı etkiler yaratmaktadır. Bu çalışma kapsamında elde edilen bulgular, çocukların bu tür travmatik olaylara karşı biyolojik olarak savunmasız, psikolojik olarak kırılgan ve sosyal olarak destekten yoksun hale gelebildiklerini ortaya koymuştur. Çocukluk döneminde yaşanan bu deneyimler, hem kısa vadede akut sağlık sorunları ve ruhsal travmalar, hem de uzun vadede öğrenme güçlükleri, davranışsal bozukluklar, sosyal dışlanma ve toplumsal uyum sorunları gibi çok boyutlu sonuçlar doğurmaktadır.

Tıp bilimleri perspektifinden bakıldığında, bu olağandışı durumlar çocuklarda travma sonrası stres bozukluğu (TSSB), depresyon, anksiyete bozuklukları, gelişimsel gerilik ve kronik sağlık sorunları gibi klinik sonuçlara yol açmaktadır. Erken dönemde maruz kalınan travmaların, merkezi sinir sistemi üzerinde biyokimyasal ve yapısal değişikliklere neden olarak yaşam boyu sürebilecek psikofizyolojik etkiler doğurabileceği bilinmektedir. Bu nedenle çocuk sağlığı hizmetlerinin sadece tedavi edici değil, aynı zamanda önleyici ve travmaya duyarlı bir yaklaşımla yeniden yapılandırılması elzemdir.

Sosyal bilimlerin sunduğu çerçeveden değerlendirildiğinde ise bu durum yalnızca bireysel değil, aynı zamanda yapısal ve toplumsal bir meseledir. Travmatik deneyimler çocukların toplumsal hayata katılımını sınırlamakta, eğitim süreçlerini kesintiye uğratmakta ve sosyal eşitsizlikleri derinleştirmektedir. Ayrıca bu tür deneyimler, kolektif travmaların kuşaklar arası aktarımı yoluyla uzun vadede toplumsal uyum, sosyal adalet ve barış süreçlerini de olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle çocukların korunması, yalnızca bireysel iyilik halleri açısından değil, toplumların gelecekteki sağlığı, güvenliği ve dayanıklılığı açısından da stratejik bir öneme sahiptir.

Bu bağlamda, çocuklara yönelik müdahalelerin aşağıdaki temel ilkeler doğrultusunda yapılandırılması gerekmektedir:

- **Travmaya duyarlı sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması** ve sağlık çalışanlarının travma bilgisi ile donatılması;
- **Psikososyal destek sistemlerinin bireysel, ailevi, okul ve toplum düzeyinde entegre edilmesi;**

- **Multidisipliner iş birliği** temelinde pediatri, psikiyatri, sosyal hizmet, eğitim ve hukuk alanlarının birlikte çalışması;
- **Erken tanı ve izleme mekanizmalarının güçlendirilmesi**, risk altındaki çocukların zamanında belirlenmesi;
- **Sosyal adalet temelli koruyucu politikalar geliştirilerek**, eğitim, barınma, sağlık ve güvenli yaşam alanlarına erişimin güvence altına alınması.

Bu sonuçlar, çocukların iyilik halini desteklemenin yalnızca bireysel bir müdahale alanı olmadığını; aynı zamanda toplumun dayanıklılığını artıran, eşitsizlikleri azaltan ve kuşaklar arası travma aktarımını önleyen bütüncül bir toplumsal sorumluluk alanı olduğunu ortaya koymaktadır. Sosyal bilimlerin yapısal çözüm önerileri ile tıbbın klinik müdahale gücünün birlikte kullanılması, travmatik etkilerin onarılmasında ve çocukların yaşam kalitesinin artırılmasında kritik rol oynamaktadır.

Sonuç olarak, olağandışı durumlara maruz kalan çocuklara yönelik koruyucu, önleyici ve onarıcı müdahale mekanizmalarının güçlendirilmesi; sadece bugünün bireylerini değil, yarının toplumlarını da kapsayan uzun erimli ve sürdürülebilir bir iyileşme süreci için zorunludur. Bu bütüncül yaklaşım, kriz dönemlerinde en kırılgan gruplardan biri olan çocukların hem bireysel hem toplumsal düzeyde sağlıklı gelişimlerini desteklemenin anahtarıdır.

KAYNAKÇA

- Attanayake, V., McKay, R., Joffres, M., Singh, S., Burkle, F., & Mills, E. (2009). Prevalence of mental disorders among children exposed to war: A systematic review of 7,920 children. *Medicine, Conflict and Survival*, 25(1), 4–19.
- Aydın, N. (2021). *Travma Altında Çocuk: Savaş ve Göç Bağlamında Psikolojik Etkiler*. Psikiyatri Günceli.
- Aydın, N. (2021). *Travma ve Çocuk Sağlığı*. İstanbul: Hiper Yayınları.
- Bilgin, N. (2014). Çocuk Askerler Gerçeği. *Uluslararası İnsan Hakları Dergisi*, 2(1), 35-49.
- Bilgin, N. (2014). *Savaşın Çocuklar Üzerindeki Etkileri*. *Toplumsal Psikoloji Dergisi*, 135–151.
- Bonanno, G. A., Brewin, C. R., Kaniasty, K., & La Greca, A. M. (2010). Weighing the costs of disaster: Consequences, risks, and resilience in individuals, families, and communities. *Psychological Science in the Public Interest*, 11(1), 1–49.
- Bonanno, G. A., Brewin, C. R., Kaniasty, K., & La Greca, A. M. (2010). Weighing the Costs of Disaster: Consequences, Risks, and Resilience in Individuals, Families, and Communities. *Psychological Science in the Public Interest*, 11(1), 1–49.
- Borlu, A., & Ener, B. (2017). Çatışma Bölgelerinde Aşılamanın Önemi. *Türk Pediatri Arşivi*, 52(3), 145–150.
- Borlu, A., & Ener, M. (2017). *Savaşın Çocuk Sağlığına Etkileri*. *Uluslararası Halk Sağlığı Dergisi*, 22–26.
- Erikson, K. (1976). *Everything in its path: Destruction of community in the Buffalo Creek flood*. Simon and Schuster.
- Goenjian, A. K., Steinberg, A. M., Najarian, L. M., Fairbanks, L. A., Tashjian, M., & Pynoos, R. S. (1995). Posttraumatic stress and depressive reactions among Nicaraguan adolescents after Hurricane Mitch. *The American Journal of Psychiatry*, 152(9), 1327–1333.
- Fergusson, D. M., & Boden, J. M. (2014). Natural disasters and children's health: Risk and protective factors. *Development and Psychopathology*, 26(2), 389–402.
- Fergusson, D. M., & Boden, J. M. (2014). *The Impact of War and Conflict on Child Health*. *Journal of Pediatrics and Child Health*.
- Gözübüyük, A., Duras, T., Dağ, H., & Arıca, V. (2015). Çocuklarda Göçün Sağlık Üzerindeki Etkileri. *Çocuk Dergisi*, 15(3), 103–108.

- Gözübüyük, S., Duras, B., Dağ, İ., & Arıca, S. (2015). *Savaş ve Göçün Çocuk Sağlığına Etkileri*. Türkiye Çocuk Hastalıkları Dergisi.
- Haerwille, M., et al. (2011). Post-traumatic stress disorder in children after natural disasters: A review. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 20(8), 405–418.
- Kohl, K. (2010). Children in armed conflict: Implications for child development and mental health. *Developmental Review*, 30(3), 224–244.
- Liu, M., et al. (2011). Risk and protective factors for PTSD in children and adolescents: A meta-analytic review. *Clinical Psychology Review*, 31(3), 389–398.
- Lock, S., Rubin, G. J., Murray, V., Rogers, M. B., Amlôt, R., & Williams, R. (2012). Secondary stressors and extreme events and disasters: A systematic review of primary research from 2010–2011. *PLoS Currents*, 4.
- Masten, A. S., & Narayan, A. J. (2012). *Child Development in the Context of Disaster, War, and Terrorism: Pathways of Risk and Resilience*. *Annual Review of Psychology*, 63, 227–257.
- Masten, A. S., & Narayan, A. J. (2012). Child development in the context of disaster, war, and terrorism. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 53(4), 445–457.
- Masten, A. S., & Osofsky, J. D. (2010). Disasters and their impact on child development. *Child Development*, 81(4), 1031–1046.
- Neria, Y., Nandi, A., & Galea, S. (2008). Post-traumatic stress disorder following disasters: A systematic review. *Psychological Medicine*, 38(4), 467–480.
- Masten, A., & Osofsky, J. D. (2010). *Disasters and Their Impact on Child Development*. *Child Development Perspectives*, 4(4), 281–286.
- Mülteci-Der. (2019). *Türkiye’deki Suriyeli Mülteci Çocuklar Raporu*.
- Neria, Y., Nandi, A., & Galea, S. (2008). *Post-traumatic Stress Disorder Following Disasters: A Systematic Review*. *Psychological Medicine*, 38(4), 467–480.
- Norris, F. H., Friedman, M. J., Watson, P. J., Byrne, C. M., & Diaz, E. (2002). 60,000 disaster victims speak: Part I. An empirical review of the empirical literature, 1981–2001. *Psychiatry: Interpersonal and Biological Processes*, 65(3), 207–239.
- Papadopoulos, R. K. (2007). Refugees, trauma and adversity-activated development. *European Journal of Psychotherapy & Counselling*, 9(3), 301–312.
- Taş, H. ve Özcan, N. K. (2013). Savaşın çocuklar üzerindeki etkileri. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 5(3), 284–301.

- Sarmiento, K. L., & Pasquale, C. L. (2005). Helping children cope with disaster. *Journal of Pediatric Health Care*, 19(2), 123–129.
- Tang, B., Deng, Q., Glik, D., Dong, J., & Zhang, L. (2014). *A Meta-Analysis of Risk Factors for Depression in Adults and Children After Natural Disasters*. *BMC Public Health*, 14(1), 623.
- Taş, B., & Özcan, M. (2013). *Çatışma ve Savaşın Çocuk Sağlığına Etkisi*. Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi.
- TBMM Raporu. (2018). *Geçici Koruma Altındaki Suriyelilerin Durumu Raporu*. TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu.
- TBMM Raporu. (2018). *Göç ve Mülteciler Meclis Araştırma Komisyonu Raporu*.
- Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (2004). Post traumatic growth:
- UNICEF. (2015). *Children in War Zones Report*. United Nations Children's Fund.
- UNICEF. (2015–2018). *Annual Reports*. Weissbecker, I., et al. (2008). Mental health intervention safter disasters. *Journal of Clinical Psychology*, 64(11), 1243–1256.
- UNICEF. (2017). *Suriye'de Çocukların Durumu Raporu*. UNICEF. (2018). *Suriye Krizi: Çocukların Geleceği Tehlikede*.
- Wang, L., Zhang, Y., Wang, W., et al. (2013). *Symptoms of Posttraumatic Stress Disorder Among Children After Natural Disasters: A Meta-Analysis*. *Psychiatry Research*, 209(3), 391–395.
- Weissbecker, I., Sephton, S. E., Martin, M. B., & Simpson, D. M. (2008). *Psychobiological Sequelae of Childhood Trauma*. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*.
- WHO. (2014). *Health response to emergencies: Key data for action*.
- WHO. (2014). *Protecting Children in Humanitarian Emergencies: Health Priorities*. World Health Organization